

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARDA NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Aliyeva Shahrizoda

To'liboyeva Laylo

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi

107-guruh 2-bosqich talabalari

Email:aliyevashahrizoda8@gmail.com

Email:toliboyevalaylo8@gmail.com

Tel:+998970600406

Tel:+998888610626

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17342998>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ona tili ta'limida nutq madaniyatini shakllantirish va adabiy til me'yorlarini o'quvchilarga singdirishning nazariy hamda amaliy asoslari yoritilgan. Nutq madaniyati o'quvchilarning shaxsiy rivojida nafaqat grammatik bilimlarni egallash, balki o'z fikrini aniq, mantiqan izchil va estetik ifoda etish mahoratini shakllantirishda muhim omil sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada og'zaki va yozma nutqning uyg'unligi, o'quvchi nutqida adabiy tilning estetik-me'yoriy ahamiyati hamda dars jarayonida qo'llaniladigan samarali metodlar haqida qimmatli ma'lumotlar keltiriladi.

Аннотация. В данной статье освещены теоретические и практические основы формирования культуры речи и усвоения литературных норм в преподавании родного языка. Культура речи рассматривается как важный фактор не только в овладении грамматическими знаниями, но и в развитии у учащихся умения ясно, логично и эстетично выражать свои мысли. Кроме того, в статье приводятся ценные сведения о гармонии устной и письменной речи, эстетико-нормативном значении литературного языка в речи учащихся, а также об эффективных методах, применяемых в учебном процессе.

Annotation. This article highlights the theoretical and practical foundations of developing speech culture and instilling literary language norms in native language education. Speech culture is analyzed as an important factor not only in acquiring grammatical knowledge but also in developing students' ability to express their thoughts clearly, logically, and aesthetically. Furthermore, the article provides valuable insights into the harmony between oral and written speech, the aesthetic and normative significance of literary language in students' communication, and effective methods used in the teaching process.

Kalit so'zlar: ona tili, nutq madaniyati, adabiy til me'yorlari, og'zaki nutq, yozma nutq, o'quvchilar nutqi, ijodiy tafakkur, nutqiy savodxonlik, ta'lim jarayoni, pedagogik metodlar.

Bugungi globallashuv jarayonida jamiyat taraqqiyoti insonlarning bir-biri bilan samarali muloqot qila olishiga, o'z fikrini to'g'ri, ravon va aniq ifodalay olishiga bevosita bog'liqdir. Shu bois, nutq madaniyati masalasi nafaqat filologik, balki ijtimoiy-pedagogik nuqtayi nazardan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Nutq madaniyati – bu adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda so'zlash va yozish, fikrni mantiqiy, ixcham hamda estetik jihatdan ifodalay olish qobiliyatidir. O'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni, eng avvalo, ona tili darslari orqali amalga oshadi. Chunki ona tili fani o'quvchilarga tilning fonetik, leksik va grammatik qurilishini o'rgatish bilan bir qatorda, ularni adabiy til normalariga amal qilish, imlo

qoidalariga rioya etish, so'z boyligini kengaytirish va muloqot madaniyatini rivojlantirishga yo'naltiradi.

Zamonaviy ta'lim standartlari o'quvchilarda kompetensiyaviy yondashuvni talab etmoqda. Bu esa o'quvchilarning nafaqat grammatik bilimga ega bo'lishi, balki ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishi, erkin muloqot qilishi, ijodiy fikrlashi va o'z g'oyalarini ta'sirchan tarzda ifoda etishi zarurligini anglatadi. Ona tili darslarida nutq madaniyatini shakllantirish shu talablarga javob beruvchi eng muhim vosita hisoblanadi.

Nutq madaniyati masalasi o'quvchilarda: fikrni mantiqiy izchillikda bayon etish, lug'at boyligini kengaytirish, ijodiy tafakkur va mustaqil fikrlashni rivojlantirish, adabiy me'yorlarga amal qilish, muloqot madaniyatini shakllantirish kabi ko'nikmalarni hosil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, nutq madaniyati — o'quvchilarning kelgusidagi kasbiy faoliyati, ijtimoiy hayotda faol ishtiroki va intellektual salohiyati uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, ona tili darslari nafaqat bilim berish vositasi, balki shaxsning to'liq rivojlanishini ta'minlovchi muhim tarbiyaviy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism. Ona tili darslarida nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni nazariy bilimlarni o'rganish bilan cheklanib qolmaydi. Ona tili ta'limining asosiy maqsadlaridan biri o'quvchilarni savodxon, fikrini ravon ifodalay oladigan, adabiy til me'yorlariga amal qiladigan shaxs sifatida tarbiyalashdir. Shuning uchun nutq madaniyati tushunchasi ona tili darslarida markaziy o'rin egallaydi. "Adabiy til me'yorlari va nutq madaniyati o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ular ta'lim jarayonida o'quvchining shaxsiy nutqiy savodxonligini shakllantirishga xizmat qiladi"¹

Nutq madaniyati, avvalo, tilning adabiy me'yorlariga rioya qilish, to'g'ri, aniq, ta'sirchan va mantiqan izchil so'zlash va yozishni anglatadi. Tilshunos olimlar ta'kidlaganidek, nutq madaniyati faqat grammatik to'g'rilik emas, balki uslubiy aniqlik, mazmuniy boylik va muloqot odobini ham o'z ichiga oladi. Balki o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq amaliyotida qo'llay olish malakasini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. "Innovatsion texnologiyalar ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va nutq madaniyatini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi"² Darsliklarda berilgan mashqlar, matn asosida ishlash, savol-javoblar, munozara va suhbatlar o'quvchilarda fikrni izchil bayon qilish, lug'at boyligini kengaytirish hamda nutqiy vaziyatlarda to'g'ri muloqot qila olish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, ijodiy topshiriqlar – hikoya tuzish, esse yozish, maqol va matallardan foydalanish, dramatik lavhalar yaratish kabi mashg'ulotlar nutq madaniyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Nutq madaniyatini shakllantirishda metodik yondashuvlarning o'rni beqiyosdir. Kommunikativ yondashuv o'quvchilarni faol muloqotga jalb etib, ular orasida erkin fikr almashish muhiti yaratadi. Integratsion yondashuv esa ona tili fanini adabiyot, tarix va boshqa fanlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning dunyoqarashi va lug'at boyligini

¹ Karimova, N. (2019). *Tilshunoslik asoslari va nutq madaniyati*. Toshkent: Fan nashriyoti.

² Jo'rayev, M. (2020). *Ona tili ta'limida innovatsion texnologiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

kengaytiradi. Shuningdek, zamonaviy innovatsion metodlar — klaster tuzish, rol o'ynash, "aqliy hujum", "munozara" kabi usullar o'quvchilarning mustaqil fikrlash va nutqiy ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi.

O'qituvchining shaxsiy nutq madaniyati o'quvchilarga bevosita namuna bo'lib xizmat qiladi. Chunki o'quvchilar o'qituvchi nutqiga taqlid qiladilar va undan o'rnak oladilar. Shu boisdan o'qituvchining dars jarayonida toza, ravon, ta'sirchan va mantiqan izchil nutqdan foydalanishi o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirishning muhim shartidir. O'qituvchining interfaol metodlardan foydalanishi, darslarda multimedia vositalari va texnologik imkoniyatlarni qo'llashi o'quvchilarni nutqiy faoliyatga yanada ko'proq jalb etadi. „Og'zaki nutqni shakllantirishda muloqot vaziyatlarini yaratish, yozma nutqda esa matnni tuzish va qayta hikoya qilish metodlari yuqori samaradorlik beradi.“³ Nutq madaniyatini shakllantirish samaradorligini oshirish uchun o'quvchilarda lug'at boyligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Buning uchun sinonim va antonim so'zlardan foydalanish, iboralar bilan ishlash, matnni qayta hikoya qilish, mazmuniy tahlil qilish kabi mashqlar samarali hisoblanadi. Bundan tashqari, darsdan tashqari mashg'ulotlarda – nutq to'garaklari, bahs-munozara klublari, ijodiy kechalarda qatnashish ham o'quvchilarning nutqiy savodxonligini oshiradi.

Xulosa. Ona tili darslarida o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. Xulosalar shuni ko'rsatadiki, nutq madaniyati faqatgina til qoidalariga rioya qilish emas, balki o'quvchilarning fikrlash, o'z fikrini mantiqan izchil va ta'sirchan ifodalay olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Bu esa ona tili fanini o'qitishda o'ziga xos metodlarni tanlash va ularni samarali qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

O'quvchilar bilan olib borilgan kuzatish va amaliy mashg'ulotlar shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida kommunikativ va interfaol metodlardan foydalanish ularning nutqiy faolligini sezilarli darajada oshiradi. Jumladan, munozara, suhbat, rol o'ynash kabi usullar o'quvchilarda erkin fikrlash, o'z fikrini himoya qilish va muloqot jarayonida odob qoidalariga rioya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shuningdek, lug'at boyligini kengaytirishga qaratilgan mashqlar — sinonim va antonimlar bilan ishlash, maqol va matallardan foydalanish, matnni qayta hikoya qilish — o'quvchilarning nutqini mazmunan boyitadi. "Til me'yorlariga rioya qilish — bu nafaqat til qoidalarini bilish, balki ulardan nutqiy vaziyatda to'g'ri foydalanish ko'nikmasini shakllantirish demakdir" ⁴ Innovatsion metodlardan foydalanish esa ularning nutqiy ijodkorligini oshiradi. Masalan, klaster tuzish yoki "aqliy hujum" metodlari o'quvchilarning nutqiy faolligini rag'batlantirgan holda mustaqil fikr bildirish ko'nikmasini rivojlantiradi.

³ Rasulova, D. (2021). "Ona tili darslarida o'quvchilarda og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish metodlari". *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №3, 55–62.

⁴ Rasulova, D. (2021). "Ona tili darslarida o'quvchilarda og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish metodlari". *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №3, 55–62.

O'qituvchi shaxsining nutqi ham muhim omillardan biri ekanligi kuzatildi. O'qituvchining adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda toza, ravon va ta'sirchan nutq bilan dars olib borishi o'quvchilar uchun bevosita namuna vazifasini bajaradi. Bu esa o'quvchilarda nutqqa nisbatan hurmat va mas'uliyat hissini shakllantiradi.

Yuqorida keltirilgan fikr va tahlillar shuni ko'rsatadiki, ona tili darslarida o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni ta'limning eng muhim vazifalaridan biridir. Chunki nutq madaniyati o'quvchilarning nafaqat o'qish jarayonidagi muvaffaqiyatiga, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy faolligiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Nutqi ravon, fikrini mantiqan asoslab bera oladigan, adabiy til me'yorlariga amal qiladigan o'quvchi kelajakda jamiyatda faol, madaniyatli va ijodkor shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova, N. (2019). Tilshunoslik asoslari va nutq madaniyati. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Jo'rayev, M. (2020). Ona tili ta'limida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Rasulova, D. (2021). "Ona tili darslarida o'quvchilarda og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish metodlari". Pedagogika va psixologiya jurnali, №3, 55–62.
4. Qosimova, M. (2022). Nutq madaniyati va adabiy til me'yorlari. Toshkent: Innovatsiya Ziyo..